

**การพัฒนาระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืน
สู่อาหารเพื่อสุขภาวะในบ้านคอกช้าง ตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม**
**Participation Process Development of Communities on Sustainable Agriculture System
Driven to Food for Well-being at the Kok-Chang Village, Laem Bua Subdistrict,
Nakhon Chaisri district, Nakhon Pathom Province**

พิทักษ์พงศ์ ป้อมปราณี¹ และนิตยา จันกา¹
Pitakpong Pompranee¹ and Nittaya Junka¹

บทคัดย่อ

การพัฒนาระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาวะบ้านคอกช้าง จังหวัดนครปฐม มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาระบวนการในการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมด้วยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน และการออกแบบรูปแบบกระบวนการในการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการในการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน ประกอบด้วย การจัดเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ให้เห็นสถานะและศักยภาพทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน การจัดเวทีร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมออกแบบการดำเนินงาน การเสริมศักยภาพผู้นำและแกนนำ การให้เกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมทดลองปฏิบัติการจริง โดยออกแบบการพัฒนากระบวนการผลิตในระดับไร่นาของเกษตรกร พัฒนาระบวนการเพื่อการเข้าถึงและการกระจายอาหารในครัวเรือน และพัฒนาระบวนการเพื่อพัฒนาการผลิตและอาหารจัดการโรค

คำสำคัญ: การมีส่วนร่วม เกษตรกรรมยั่งยืน สุขภาวะ

Abstract

Participation process development of communities on sustainable agriculture system driven to food for well-being at the Kok-Chang village, Nakhon Pathom province. The objective is to develop participation process by participatory action research with to create a learning within community and to develop participation process model. The result found that, participation process of communities consists of creating engagement forum for exchange of mutual learning the status and potential of capital that exists in the community, organizing a joint forum for planning, co-designing and operating, capacity building for leadership. Allowing farmers are participate in practical experiments by developing production process at the farm of their own. Develop processes for accessing and distributing food in households, develop processes to develop food for health production.

Keywords: participation, sustainable agriculture, well being

¹ สาขาวิชาเทคโนโลยีการผลิตพืช คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม นครปฐม 73000
Corresponding author, Email: pitakpong@webmail.npru.ac.th

คำนำ

ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน คือ ระบบการบริหารทรัพยากรเพื่อทำการผลิตทางการเกษตรที่ตอบสนองต่อความจำเป็นและความต้องการของมนุษย์ ขณะเดียวกันก็ธำรงรักษาและฟื้นฟูคุณภาพของสิ่งแวดล้อม ตลอดจนช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ แต่ปัจจุบันสถานการณ์ของระบบการผลิตทางการเกษตรและอาหารของประเทศได้พัฒนามาถึงระยะเวลาที่ทวีความซับซ้อนมากขึ้น มีความเป็นพลวัตในระบบที่มีความยืดหยุ่นและปรับตัวได้ มีปัจจัยหลากหลายที่ส่งผลกระทบต่อผลผลิต การกระจาย และการบริโภคอาหาร ในอนาคตความต้องการอาหารของประเทศและของโลกจะเพิ่มขึ้น ในขณะที่ฐานการผลิตที่สำคัญ คือ ทรัพยากรที่ดิน แหล่งน้ำ และความหลากหลายทางชีวภาพอยู่ในสภาวะที่ขาดแคลนและเสื่อมโทรม ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาพของคนในชุมชนจำเป็นต้องมีความมั่นคงและยั่งยืน มีภูมิคุ้มกันที่ปรับตัวต่อความผันแปรและการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ มีอาหารที่ปลอดภัยและเพียงพอสำหรับการบริโภค ด้วยเหตุผลหลักดังกล่าวโจทย์ที่ต้องตระหนักคิดคือทำอย่างไรจะเสริมสร้างศักยภาพให้เกษตรกรรายย่อยจำนวนหนึ่งหรือชุมชนหนึ่งได้มีโอกาสพัฒนาทางเลือกการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืน อันจะเป็นนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นรูปแบบหนึ่ง

จากการที่นักวิจัยลงพื้นที่ทำงานในชุมชนบ้านคอกช้าง หมู่ 6 ตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม พบว่าเป็นหมู่บ้านเกษตรกรรม ประชากรมีอาชีพทางการเกษตรที่หลากหลาย อาทิ ทำนา ทำสวนผัก พืชเครื่องเทศและสมุนไพร เลี้ยงปลาสวยงาม ปลูกไม้ดอกไม้ประดับ และเพาะเห็ด เป็นต้น ประชาชนมีวิถีความเป็นอยู่ที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยบริบทพื้นที่เป็นหมู่บ้านที่มีทุนและศักยภาพในการที่จะเป็นแหล่งผลิตอาหารที่สำคัญของนครปฐม ซึ่งมีความจำเป็นที่จะต้องเสริมพลังของชุมชนด้วยการให้มีกระบวนการนำใช้ทุนและศักยภาพที่มีอยู่ในการขยายผลและต่อยอดงาน เสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมในการจัดการเพื่อนำสู่การขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาพ โดยเป้าหมายของนักวิจัยในการลงไปขับเคลื่อนงานในหมู่บ้านนี้ คือ “หมู่บ้านจัดการตนเองเพื่อการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาพ” โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และการจัดกระบวนการเพื่อเสริมหนุนทางวิชาการ อาทิ การต่อยอดทางวิชาการงานจากทุนทางสังคมเดิมของชุมชน การถอดบทเรียนเพื่อสร้างองค์ความรู้ของชุมชนจากแหล่งปฏิบัติการในพื้นที่จริง การสร้างกระบวนการเรียนรู้ภายในพื้นที่เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันและติดอาวุธทางปัญญา และท้ายสุดคือนำสู่การเรียนรู้ของคนในพื้นที่และสร้างกระบวนการเรียนรู้ขยายผลให้กับชุมชนอื่นต่อไป การที่จะสามารถบรรลุเป้าหมายดังกล่าวได้นั้น การมีส่วนร่วมของชุมชนนับเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการประสบความสำเร็จ ซึ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นมีความเป็นศาสตร์และศิลป์ในตัวเอง กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมจึงควรเป็นไปให้เหมาะสมกับสภาพงาน บริบทพื้นที่ โครงการหรือกิจกรรมที่ปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าประสงค์ งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนากระบวนการในการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาพ

วิธีการศึกษา

การศึกษานี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ด้วยการจัดกระบวนการและกิจกรรมที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชน ด้วยวิธีการสนทนากลุ่ม และทดลองทำในไร่นาของเกษตรกร บนพื้นฐานข้อมูลทุนทางสังคมและศักยภาพของชุมชน มีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อถอดบทเรียน และต่อยอดงานจากข้อมูลทุนเดิมของชุมชนที่ได้ดำเนินการไว้แล้วให้สามารถขยายผลต่อไป

กำหนดประชากรและกลุ่มผู้เข้าร่วมกระบวนการ ออกเป็น 2 กลุ่มหลัก คือ

กลุ่มทุนทางสังคมภายในหมู่บ้าน ประกอบด้วย ผู้นำ แกนนำ เกษตรกร โดยมีการกำหนดประชากรและกลุ่มผู้เข้าร่วมดังนี้

ผู้นำ หมายถึง ผู้ใหญ่บ้าน 1 คน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 2 คน สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลแหลมบัว จากหมู่ 6 บ้านคอกช้าง จำนวน 2 คน รวมทั้งหมด 5 คน

แกนนำ หมายถึง คณะกรรมการหมู่บ้าน จำนวน 10 คน

เกษตรกร หมายถึง ประชาชนในหมู่บ้านที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ การปลูกผัก เลี้ยงปลา และทำการเกษตรแบบผสมผสาน เป็นต้น จำนวน 20 คน ซึ่งเป็นเกษตรกรที่สมัครใจเข้าร่วมกระบวนการ

กลุ่มทุนทางสังคมที่เป็นภาคีร่วมพัฒนา หมายถึง หน่วยงานในพื้นที่ ได้แก่ ผู้แทนจากองค์การบริหารส่วนตำบลแหลมบัว ผู้แทนจากโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ผู้แทนจากโรงเรียนประถมและมัธยมศึกษาในพื้นที่ ตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม รวมทั้งหมด 5 คน

ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

การสร้างกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชนในด้านทุนและศักยภาพทุนทางสังคมในพื้นที่

กระทำโดยการจัดกระบวนการเวทีชุมชนที่ศาลากลางหมู่บ้าน เพื่อสร้างแรงจูงใจ สร้างเป้าหมายร่วม และทบทวนข้อมูลสถานะและศักยภาพของทุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืน สถานการณ์ในการทำการเกษตรของพื้นที่ในหมู่บ้านคอกช้าง โดยกำหนดหัวข้อในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ ดังนี้

ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน คืออะไร สถานการณ์การทำเกษตรกรรมในพื้นที่ ที่เป็นเหตุผลที่ต้องมีการปรับเปลี่ยนการทำเกษตรไปสู่ความยั่งยืน

สถานะและศักยภาพทุนทางสังคมในพื้นที่บ้านคอกช้าง ใน 6 ระดับ คือ ทุนทางสังคมในระดับบุคคล กลุ่มทางสังคม แหล่งประโยชน์ หมู่บ้าน ตำบล และเครือข่าย ด้วยการตั้งคำถามขึ้นว่า ใคร ทำอะไร ที่ไหน อย่างไร ทำแล้วได้ผลผลิต ผลลัพธ์ ผลกระทบอย่างไร

งานและกิจกรรมที่เกิดจากทุนทางสังคมในการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมในพื้นที่มีอะไรบ้าง

การพัฒนากระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาพ

กระทำโดยการจัดกระบวนการเวทีชุมชนที่ศาลากลางหมู่บ้าน เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจ ความสำคัญและหลักการทางวิชาการที่นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาพ รวมทั้งร่วมกันกำหนดแนวทางการพัฒนามีส่วนร่วมและวิธีการสู่การปฏิบัติการจริงในพื้นที่ ในประเด็นกรอบงาน “ปฏิบัติการกระบวนการเพื่อการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาพบ้านคอกช้าง” โดยออกแบบให้ประชากรกลุ่มผู้เข้าร่วมในชุมชนใช้หลักการ ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินงาน ร่วมกันติดตามประเมินผล ร่วมรับผลประโยชน์ และนำใช้กระบวนการสร้างแรงจูงใจ การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การจัดเวทีชุมชนเพื่อสะท้อนข้อมูลทุนและศักยภาพของชุมชน การพัฒนาศักยภาพแกนนำและเกษตรกร และการพัฒนากิจกรรมร่วมกับชุมชนเพื่อพัฒนาให้เกิดเป็นพื้นที่ต้นแบบ โดยร่วมกันออกแบบให้ชุมชนทดลองปฏิบัติการในเมนูกระบวนการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาพ ดังนี้

พัฒนากระบวนการผลิตในระดับไร่นาของเกษตรกร

นักวิจัยและเกษตรกรในชุมชนบ้านคอกช้าง ได้ร่วมกันออกแบบกิจกรรมพัฒนากระบวนการผลิตในระดับไร่นาของเกษตรกร และให้ความรู้ทางวิชาการในวิธีการปฏิบัติ เพื่อให้เกษตรกรแต่ละรายได้นำไปใช้จริงในพื้นที่ของตนเองใน 3 กิจกรรมหลัก ดังนี้

การจัดการระบบการผลิต กระทำโดยการออกแบบให้ทุกครัวเรือนแบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรก ไว้สำหรับปลูกพืชผักทั่วไป พืชผักพื้นบ้าน และพืชสมุนไพร สำหรับเป็นแหล่งปลูกพืชอาหารเพื่อใช้ในครัวเรือน หากมีมากพอก็จำหน่ายหรือแบ่งปันในชุมชน พื้นที่ส่วนที่สอง ไว้สำหรับปลูกพืชผักเพื่อจำหน่ายตามฤดูกาลและภาวะความต้องการของตลาด ให้มีการจัดทำปฏิทินแผนการปลูกพืชในรอบปี โดยคำนึงถึงตลาด ความเหมาะสมของพื้นที่ ความชำนาญในการปลูกและปัจจัยที่เอื้อต่อการปลูก ให้มีการผลิตผลิตภัณฑ์ทางชีวภาพทดแทนการใช้สารเคมี เช่น สารสกัดจากพืชเพื่อใช้กำจัดโรคและแมลง ฮอโมนไข่บำรุงผลผลิต เป็นต้น

การปรับปรุงบำรุงดิน จัดให้มีการปลูกพืชผักต่างชนิดกันแบบผสมผสานและหลากหลาย การจัดการระบบการปลูกพืชหมุนเวียนในรอบปี โดยเลือกชนิดพืชที่มีระบบรากแตกต่างกัน มีความต้องการธาตุอาหารพืชแตกต่างกัน ในรอบปีหนึ่ง ๆ ให้มีการปลูกพืชสด ได้แก่ โสนคางคก และปอเทือง เป็นต้น เพื่อไถกลบเป็นปุ๋ยพืชสดในระหว่างการพักดินในรอบปี ให้มีการใช้ปุ๋ยเคมีร่วมกับปุ๋ยหมักในการผลิตพืช ให้แต่ละครัวเรือนมีการทำปุ๋ยหมักและปุ๋ยชีวภาพอื่น โดยใช้วัตถุดิบจากเศษพืชหรือเศษอาหารในครัวเรือน เพื่อไว้ใช้เองส่วนหนึ่ง ให้เกษตรกรมีการลดจำนวนครั้งของการไถพรวนตามความจำเป็นในการปลูกพืชแต่ละครั้ง

การคัดเลือกพันธุ์พืชในชุมชน ให้เกษตรกรได้ทำการคัดเลือก และเก็บเมล็ดพันธุ์พืชผักพื้นบ้านไว้สำหรับปลูกขยายพันธุ์ และให้มีการแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ระหว่างกันกับเกษตรกรรายอื่น

พัฒนากระบวนการเพื่อการเข้าถึงและการกระจายอาหารในครัวเรือน

การสร้างแหล่งอาหารปลอดภัยในระดับครัวเรือน ให้เกษตรกรแกนนำทำการปลูกพืชผักพื้นบ้าน พืชผักทั่วไป และพืชสมุนไพรตลอดทั้งปี โดยไม่ใช้สารเคมี เพื่อเป็นแหล่งอาหารปลอดภัยในระดับครัวเรือน

การสร้างแหล่งอาหารปลอดภัยในระดับชุมชน จัดให้มีกิจกรรมการแลกเปลี่ยนอาหารปลอดภัยในชุมชน กิจกรรมการแบ่งปันอาหาร จัดให้มีการประชาสัมพันธ์เสียงตามสายในหมู่บ้าน รวมทั้งการประชาสัมพันธ์ปากต่อปาก เพื่อให้ข้อมูลข่าวสาร

ถึงแหล่งปลูกแหล่งผลิตในแต่ละครัวเรือน เพื่อให้เป็นช่องทางในการเข้าถึงแหล่งอาหารปลอดภัยได้อย่างทั่วถึงสำหรับคนในชุมชน

การจัดการตลาดในชุมชน จัดให้มีการนำพืชผักพื้นบ้าน พืชผักทั่วไป และพืชสมุนไพร หมุนเวียนกันไปจำหน่ายในตลาดนัดภายในหมู่บ้านและหมู่บ้านข้างเคียง เพื่อให้เป็นแหล่งซื้อหาอาหารปลอดภัยสำหรับประชาชนทั่วไป รวมทั้งจัดให้มีช่องทางจำหน่ายตรงกับกลุ่มผู้บริโภคเฉพาะนอกพื้นที่ชุมชน

พัฒนากระบวนการเพื่อพัฒนาการผลิตอาหารจัดการโรค

จัดให้มีการประชุมร่วมกันระหว่างนักวิจัย ผู้นำ แกนนำ เกษตรกร และภาคีในพื้นที่ ได้แก่ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลแหลมบัว โรงเรียนแหลมบัววิทยา โรงเรียนวัดโคกเขมา โรงเรียนวัดทองไทร และองค์การบริหารส่วนตำบลแหลมบัว เพื่อร่วมกันจัดการนำใช้วัตถุดิบอาหารปลอดภัยที่มีอยู่ในชุมชนสู่การจัดการภาวะโรคเรื้อรังต่าง ๆ และป้องกันภาวะเสี่ยงจากโรคดังกล่าว ซึ่งมีกิจกรรม ดังนี้

1) อาหารจัดการโรคโดยโรงเรียนในพื้นที่ โดยจัดให้มีกิจกรรมการสร้างแหล่งอาหารโภชนาการในโรงเรียนทั้ง 3 แห่ง เพื่อนำมาใช้เป็นวัตถุดิบประกอบอาหารในโครงการอาหารกลางวัน ได้แก่ การเลี้ยงปลา การเพาะเห็ด และการปลูกผักปลอดทั้งปี รวมทั้งหากไม่เพียงพอก็มีการจัดซื้อจากแหล่งผลิตในชุมชน เพื่อมาประกอบเป็นเมนูอาหารสุขภาพในแต่ละวัน จัดให้คณะครูทำเมนูอาหารสุขภาพในแต่ละสัปดาห์ โดยนำใช้วัตถุดิบที่มีในโรงเรียนและในชุมชน โดยคำแนะนำของนักวิชาการส่งเสริมสุขภาพจากโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลแหลมบัว และนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

2) อาหารจัดการโรคโดยกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐานในชุมชน (กลุ่ม อสม.) โดยจัดให้นักวิชาการส่งเสริมสุขภาพจากโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลแหลมบัว และนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม ประชุมร่วมกันกับสมาชิกกลุ่ม อสม. และพัฒนาศักยภาพสมาชิกกลุ่ม อสม. เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจ และความสามารถในการให้ความรู้กับประชาชนในการบริโภคอาหารเพื่อการจัดการโรค ร่วมกันจัดทำเมนูอาหารสุขภาพเพื่อบำบัดโรคเรื้อรัง ให้สมาชิก อสม. และโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ร่วมกันจัดกิจกรรมรณรงค์บริโภคอาหารปลอดภัยที่มีอยู่ในชุมชน รวมทั้งออกเผยแพร่ให้ความรู้การจัดทำเมนูอาหารสุขภาพประจำวันให้กับคนในชุมชน โดยนำใช้วัตถุดิบที่ผลิตได้ในแต่ละครัวเรือน

การถอดบทเรียนกระบวนการและวิธีการสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการเพื่อนำสู่การขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาพ

การถอดบทเรียนมีการดำเนินการ 2 ครั้ง ครั้งแรกภายหลังกระบวนการวิจัยดำเนินการไปแล้วเป็นระยะเวลา 6 เดือน เพื่อประเมินการปฏิบัติการตามรูปแบบกระบวนการในระหว่างการทำงาน และครั้งที่ 2 เมื่อกระบวนการวิจัยเสร็จสิ้น โดยนักวิจัยได้จัดให้มีเวทีถอดบทเรียน เพื่อสรุปองค์ความรู้ของกระบวนการและวิธีการสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการเพื่อนำสู่การขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาพ ผู้ร่วมเวที ประกอบด้วย ผู้นำ แกนนำ เกษตรกร สมาชิก อสม. ผู้แทนจากโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ผู้แทนจากโรงเรียนทั้ง 3 แห่ง และผู้แทนจากองค์การบริหารส่วนตำบลแหลมบัว

ผลการศึกษาและวิจารณ์

การพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาพที่บ้านคอกช้าง ตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม มีรูปแบบของกระบวนการที่เริ่มต้นด้วยการทำให้ชุมชนได้เห็นถึงสถานะและศักยภาพของทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน และการเข้ามามีส่วนร่วม ในการหนุนเสริมหรือต่อยอดกระบวนการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่

ทุนทางสังคมและศักยภาพของทุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

ผลการศึกษาพบว่า ทุนและศักยภาพของทุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องและเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่บ้านคอกช้าง มีทุนในระดับบุคคล จำนวน 11 คน (สงวนนาม) ซึ่งเป็นเกษตรกรที่มีความรู้ความชำนาญในการปลูกพืชผักอันเกิดจากการปฏิบัติการจริงจนเกิดเป็นทักษะและความชำนาญ และนำสู่การปฏิบัติการในไร่นาของตนเอง รวมทั้งเป็นต้นแบบให้กับเกษตรกรในชุมชนปฏิบัติตาม นอกจากนี้ยังมีทุนในระดับกลุ่มทางสังคม จำนวน 7 กลุ่ม ซึ่งเกิดจากการรวมตัวกันของเกษตรกรหรือสมาชิกในหมู่บ้านมาร่วมกันดำเนินการ มีส่วนในการสนับสนุนก่อให้เกิดรูปธรรมหรือกิจกรรมของงาน ผลผลิตผลลัพธ์ที่สนับสนุนงานระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่

ทุนทางสังคมในระดับกลุ่มทางสังคมที่เป็นกลไกในการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืน พบดังนี้

1) กลุ่มส่งเสริมปลูกพืชผักปลอดสารพิษ มีจำนวนสมาชิก 12 คน เป็นการรวมกลุ่มเพื่อส่งเสริมให้คนในชุมชนปลูกพืชผักปลอดสารพิษไว้รับประทานภายในครอบครัวและจำหน่ายภายในชุมชน เพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงโรคภัยต่าง ๆ ที่เกิดจากสารเคมีตกค้างในพืชผัก

2) กลุ่มทำปุ๋ยชีวภาพ มีจำนวนสมาชิก 12 คน เป็นการรวมกลุ่มในด้านเกษตรกรรมเพื่อผลิตปุ๋ยหมักชีวภาพในการปรับปรุงบำรุงดิน ผลิตน้ำหมักจุลินทรีย์ชีวภาพ แก้ปัญหาโรคและแมลงศัตรูพืชสำหรับให้สมาชิกใช้ภายในกลุ่ม

3) กลุ่มการผลิตก้อนเชื้อเห็ดและเพาะเห็ดในถุงพลาสติก มีจำนวนสมาชิก 8 คน เป็นการรวมกลุ่มเพื่อการเพาะเห็ดในถุงพลาสติก เช่น เห็ดนางรม เห็ดเป๋าฮื้อ เห็ดอบ เห็ดนางฟ้า เห็ดขอนขาว และเห็ดหูหนู แล้วจำหน่ายทั้งภายในและภายนอกชุมชน เป็นการสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน อีกทั้งยังเป็นแหล่งเรียนรู้และฝึกปฏิบัติการเพาะเห็ดแก่ผู้ที่สนใจทั่วไป

4) กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคอกช้าง มีจำนวนสมาชิก 160 คน เป็นการรวมกลุ่มให้มีการออมเงินของคนในหมู่บ้าน โดยออมคนละ 100 บาทต่อ/เดือน

5) กลุ่มลงแขกเก็บผัก มีจำนวนสมาชิก 25 คน เป็นการรวมกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกผักมาร่วมกันลงแขกตัดผักสำหรับจำหน่าย เป็นการลดต้นทุนด้านแรงงาน

6) กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐานในชุมชน (อสม.) เป็นกลุ่มสมาชิกอาสาสมัครดูแลสุขภาพชุมชน ตั้งขึ้นตามนโยบายกระทรวงสาธารณสุข

7) กองทุนหมู่บ้าน และกองทุน SML เป็นกองทุนที่สนับสนุนการดำเนินงานเกี่ยวกับปัจจัยการผลิต

ผลการศึกษายังพบว่า ทุนทางสังคมในระดับบุคคลและกลุ่มทางสังคม ที่ประกอบไปด้วยเกษตรกรและแกนนำทำหน้าที่เป็นกลไกหลัก ผู้นำและกลุ่มทางสังคมทำหน้าที่เป็นกลไกรองในการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่ของตนเอง สำหรับองค์การภาคีร่วมพัฒนาประกอบไปด้วย องค์การบริหารส่วนตำบลแหลมบัว ทำหน้าที่เป็นกลไกสนับสนุนโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลแหลมบัว ทำหน้าที่เป็นกลไกขยายผลกลุ่มเป้าหมายในระดับประชาชนทั่วไป โรงเรียนแหลมบัววิทยา โรงเรียนบ้านโคกเขมา และโรงเรียนวัดทองไทร ทำหน้าที่เป็นกลไกขยายผลกลุ่มเป้าหมายในระดับนักเรียนในโรงเรียน นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม ทำหน้าที่เป็นกลไกหนุนเสริมในด้านวิชาการเกษตรและหนุนเสริมการจัดกระบวนการให้เกิดการมีส่วนร่วมในพื้นที่ การจัดเวทีให้เกิดการเรียนรู้ภายในชุมชนเป็นขั้นตอน “การรวมคน” และ “การเชื่อมต่อ” ทุนทางสังคมในระดับบุคคล กลุ่มทางสังคมและองค์การภาคีร่วมพัฒนา ซึ่งผู้วิจัยมีข้อค้นพบว่า ขั้นตอนนี้จะนำไปสู่การเชื่อมงานและก่อให้เกิดกิจกรรมต่าง ๆ ตามมา มีความสำคัญอย่างมากต่อความสำเร็จของกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่ และนำไปสู่การสร้างอาหารเพื่อสุขภาพ ซึ่งสอดคล้องกับปรัชญาแนวคิดการจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนของ ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์ (2542) นอกจากนี้แล้วผู้วิจัยได้ข้อค้นพบ กล่าวคือ ได้เห็นศักยภาพของแกนนำเกษตรกร และองค์ความรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นอันเกิดจากประสบการณ์สั่งสมจากการปฏิบัติการจริงในไร่ของตนเอง

การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน บทบาทของทุนทางสังคมที่อยู่ในชุมชนท้องถิ่น นับเป็นกลไกที่สำคัญที่สุดในการขับเคลื่อนการดำเนินงานด้านต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่ชุมชนท้องถิ่นจัดการตนเอง (ชินสุธา นันทบุตร, 2556) ผลการศึกษาที่ชุมชนบ้านคอกช้างนี้ชี้ให้เห็นว่าทุนทางสังคมเป็นพลังในการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่ได้

กระบวนการในการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาพ

หลักการสร้างการมีส่วนร่วม

ผู้วิจัยใช้การเปิดเวทีชุมชนให้มีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อสร้างความตระหนักให้เห็นความสำคัญของการทำระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่บ้านคอกช้าง เห็นสถานะและทุนทางสังคม เห็นทุนเดิมของงานและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมที่มีในพื้นที่และทำให้เกิดกระบวนการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินงาน ร่วมกันติดตามประเมินผล และร่วมรับผลประโยชน์ จากเวทีชุมชนที่ประกอบด้วยผู้นำ แกนนำ เกษตรกร และองค์การภาคีร่วมพัฒนาในพื้นที่ ทำให้ผู้วิจัยพบว่าการจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนก่อให้เกิดการรวมคน รวมความคิด สร้างความเข้าใจร่วมกัน ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เกิดแรงกระตุ้นและความตระหนัก และระดับของการมีส่วนร่วมในเวทีชุมชนของแต่ละบุคคล

องค์ประกอบของผู้มีส่วนร่วม

ผลการศึกษาพบว่าองค์ประกอบของผู้มีส่วนร่วมที่จะทำหน้าที่เป็นกลไกการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่ประกอบไปด้วย

1) ทุนทางสังคมในระดับบุคคลและกลุ่มทางสังคม ประกอบไปด้วย ผู้นำ แกนนำ เกษตรกร และกลุ่มทางสังคมที่มีอยู่ในพื้นที่ ดังกล่าวข้างต้น ซึ่งทุนทางสังคมในระดับบุคคลและกลุ่มทางสังคมเหล่านี้ เกษตรกรและแกนนำ ทำหน้าที่เป็นกลไกหลัก

ในการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่ของตนเอง โดยการปฏิบัติการกิจกรรมการจัดการระบบการผลิต และการปรับปรุงบำรุงดินในระดับไร่นาของตนเอง ทำให้สามารถเป็นแหล่งอาหารปลอดภัยในระดับชุมชนได้ ในส่วนผู้นำและกลุ่มทางสังคม ทำหน้าที่เป็นกลไกกรอง โดยมีบทบาทในการสนับสนุน อาทิ การประสานงานกับหน่วยงานภาคีในพื้นที่และนอกพื้นที่ กลุ่มทางสังคมที่เป็นกองทุน สนับสนุนเงินทุนสำหรับการจัดหาปัจจัยการผลิตเพื่อการลดต้นทุน รวมทั้งขยายผลจากเกษตรกรในระดับครัวเรือนสู่ชุมชนในระดับชุมชน เป็นต้น บทบาทของผู้นำในชุมชนในการสื่อสารกับสมาชิกในชุมชนทำให้เกิดการสร้างการมีส่วนร่วมที่สำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ พนิดา จงสุขสมสกุล (2562) ที่พบว่า การสื่อสารของผู้นำชุมชนส่งผลให้เกิดความมีส่วนร่วมหล่อหลอมสังคมชนบทให้เชื่อมโยงบทบาทหน้าที่ถ่ายทอดวัฒนธรรมสู่ความสุขพอเพียง

2. องค์การภาคีร่วมพัฒนา ประกอบไปด้วย องค์การบริหารส่วนตำบลแหลมบัว ทำหน้าที่เป็นกลไกสนับสนุน โดยสนับสนุนงบประมาณบางส่วน โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลแหลมบัว ทำหน้าที่เป็นกลไกขยายผลกลุ่มเป้าหมาย โดยการจัดการกิจกรรมรณรงค์และส่งเสริมการให้ความรู้ด้านโภชนาการกับประชาชนในพื้นที่ในการบริโภคอาหารปลอดภัย การเลือกบริโภคพืชผักพื้นบ้าน การให้ความรู้ในการนำพืชผักพื้นบ้านที่มีอยู่ในชุมชนมาเป็นเมนูอาหารบำบัดโรค โดยเฉพาะโรคไม่ติดต่อเรื้อรัง ได้แก่ โรคเบาหวาน โรคความดันโลหิตสูง โรคหัวใจและหลอดเลือด เป็นต้น โรงเรียนแหลมบัววิทยา โรงเรียนบ้านโคกเขมา และโรงเรียนวัดทองไทร ทำหน้าที่เป็นกลไกขยายผลกลุ่มเป้าหมาย โดยการจัดทำโครงการให้นักเรียนมีส่วนร่วมในการสร้างแหล่งอาหารในโรงเรียนสำหรับโครงการอาหารกลางวัน ทำให้นักเรียนมีแหล่งอาหารปลอดภัย ไม่ก่อให้เกิดภาวะทุพโภชนาการที่เกิดความเสี่ยงต่อการเจ็บป่วย นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม ทำหน้าที่เป็นกลไกหนุนเสริมในด้านวิชาการเกษตร ด้วยการให้ความรู้ด้านการจัดการระบบการผลิต และการปรับปรุงบำรุงดิน เป็นต้น รวมทั้งหนุนเสริมการจัดกระบวนการให้เกิดการมีส่วนร่วมในพื้นที่ ด้วยการทำให้เกิดการรับรู้ข้อมูลร่วมกัน สร้างเป้าหมายร่วมกัน วางแผนร่วมกัน และปฏิบัติการร่วมกัน เป็นต้น

ผลการศึกษาผู้วิจัยมีข้อค้นพบว่า ขั้นตอน “การรวมคน” และ “การเชื่อมต่อ” ทูทางสังคมในระดับบุคคล กลุ่มทางสังคมและองค์การภาคีร่วมพัฒนา จะนำไปสู่การเชื่อมงาน ก่อเกิดกิจกรรมต่าง ๆ ตามมา มีความสำคัญอย่างมากต่อความสำเร็จของกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่และนำไปสู่การสร้างอาหารเพื่อสุขภาพ

กระบวนการในการสร้างการมีส่วนร่วม

กระบวนการในการสร้างการมีส่วนร่วมเพื่อร่วมขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่เพื่อนำไปสู่การสร้างอาหารเพื่อสุขภาพ ประกอบด้วยกิจกรรม ดังนี้

- 1) เวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ในสถานะของทุนและศักยภาพที่มีอยู่ในชุมชน ทำให้ผู้เข้าร่วมได้เห็นความชัดเจนว่าใครทำอะไร ที่ไหน อย่างไร ก่อเกิดผลลัพธ์ ผลกระทบอย่างไรบ้าง และจะสามารถทำกิจกรรมขยายผลต่อไปได้อย่างไร
- 2) เวทีการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมออกแบบการดำเนินงาน
- 3) การเสริมศักยภาพผู้นำและแกนนำ ด้วยการจัดอบรมให้ความรู้ทางวิชาการกระบวนการจัดการระบบเกษตรกรรมอย่างยั่งยืนในไร่นา

การให้เกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมทดลองปฏิบัติการจริงใน 3 กระบวนการ คือ กระบวนการผลิตในระดับไร่นาของเกษตรกร กระบวนการเพื่อการเข้าถึงและการกระจายอาหารในครัวเรือน และกระบวนการพัฒนาการผลิตและนำใช้อาหารจัดการโรค ผลการศึกษาพบว่าผลจากการให้เกษตรกรทดลองปฏิบัติการดังกล่าว ก่อให้เกิดผลผลิต ผลลัพธ์ ดังนี้

การพัฒนากระบวนการผลิตในระดับไร่นาของเกษตรกร

1) การจัดการระบบการผลิตเกษตรกรของบ้านคอกช้างส่วนใหญ่มีการปลูกผักล้มลุก กิจกรรมที่ดำเนินการ ได้แก่ การแบ่งพื้นที่ของตนเองส่วนหนึ่งเพื่อการปลูกพืชผักปลอดภัยหลากหลายชนิดสำหรับใช้บริโภคในครัวเรือน อีกส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่ปลูกพืชผักเพื่อการจำหน่ายเป็นรายได้หลัก มีการวางแผนระบบการผลิตผักแต่ละชนิดในรอบปีสลับกันไป โดยคำนึงถึงตลาด ความเหมาะสมของพื้นที่ ความชำนาญในการปลูก และปัจจัยที่เอื้อต่อการปลูก มีการผลิตผลิตภัณฑ์ทางชีวภาพในกระบวนการผลิต ได้แก่ ใช้จุลินทรีย์สูตรปราบโรคเพื่อควบคุมโรคพืช การใช้ฮอร์โมนไข่เพื่อบำรุงพืชผัก ใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรเพื่อควบคุมแมลงศัตรูพืช โดยเกษตรกรและแกนนำดำเนินการและมีการถ่ายทอดสู่เพื่อนบ้านให้มาร่วมทำ มีกิจกรรมการลงแขกตัดผักเพื่อลดค่าใช้จ่ายด้านแรงงาน ผลจากการปฏิบัติการดังกล่าวนี้ เป็นการลดต้นทุนการผลิต สร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือน สร้างความมั่นคงในด้านรายได้ของครอบครัว และสร้างแหล่งอาหารที่มีคุณภาพต่อสุขภาพและโภชนาการอย่างเพียงพอ

2) การปรับปรุงบำรุงดิน มีการใช้การปลูกพืชแบบลดการไถพรวน ใช้เทคนิคการบ่มดินก่อนทำการหว่านเมล็ดพันธุ์ผัก การใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมักร่วมกับปุ๋ยเคมี ทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์ พืชปลูกมีความแข็งแรง เจริญเติบโตดี ลดปัญหา

การเข้าทำลายของโรคและแมลงศัตรูพืชได้ ซึ่งการปลูกพืชแบบลดการไถพรวนจะช่วยลดปัญหาโครงสร้างของดินถูกทำลาย และการใช้เทคนิคการบ่มดินเป็นการช่วยรักษาความชื้นของดินให้เหมาะสมต่อการเจริญเติบโตของจุลินทรีย์ เช่นเดียวกับแนวพระราชดำริเรื่องการหมักดิน (ศูนย์ภูมิรักษ์ธรรมชาติ, 2559)

3) การคัดเลือกพันธุ์พืชในชุมชน มีการเก็บเมล็ดพันธุ์พืชไว้ใช้เอง เมล็ดพันธุ์ที่เก็บไว้ใช้เอง ได้แก่ บวบ ฟักทอง ถั่วฝักยาว ถั่วพู และฟัก เป็นต้น มีกระบวนการขั้นตอนการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ โดยการคัดเลือกต้นที่แข็งแรง ฝักหรือผลใหญ่ เมื่อแก่จะเก็บนำมาผึ่งไว้ในร่มภายในบ้าน แล้วคัดแยกเมล็ดออกมา อันเป็นการนำใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน

การพัฒนากระบวนการเพื่อการเข้าถึงและการกระจายอาหารในครัวเรือน

ผลการศึกษาพบว่ากระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการในครัวเรือน ก่อให้เกิดผลลัพธ์ดังนี้

1) มีแหล่งอาหารปลอดภัยในครัวเรือน เกษตรกรที่เข้าร่วมจำนวน 20 ราย มีการปลูกพืชผักพื้นบ้าน พืชผักทั่วไป และพืชสมุนไพร สำหรับใช้บริโภคในครัวเรือนทุกครัวเรือน เป็นการลดรายจ่ายจากการซื้อหาวัตถุดิบ รวมทั้งเป็นการมีแหล่งอาหารที่ปลอดภัย มีคุณค่าทางโภชนาการ สำหรับใช้เป็นวัตถุดิบประกอบอาหารในแต่ละวัน ผลการศึกษาพบว่า ประชาชนในพื้นที่มีความตื่นตัวในการที่จะมีแหล่งอาหารปลอดภัยไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน

2) มีแหล่งอาหารปลอดภัยในระดับชุมชน มีการดำเนินการในเรื่องการแลกเปลี่ยนอาหารในระดับชุมชนซึ่งเป็นวิถีเดิมของชาวบ้าน แต่ได้มีการขยายผลการแลกเปลี่ยนมากขึ้น เพื่อให้เป็นช่องทางการเข้าถึงแหล่งอาหารได้กว้างขวางขึ้น อันเป็นผลมาจากกระบวนการเวทีชุมชน ที่ทำให้ได้เรียนรู้ว่าใครทำอะไร โดยผลที่เกิดขึ้นกับชุมชน คือ “ไม่ต้องปลูกทุกอย่างแต่มีกินทุกอย่าง” นอกจากนี้ยังมีตลาดนัดในชุมชนที่เป็นแหล่งให้ซื้อหาสำหรับประชาชนที่ไม่มีการปลูกผัก

การพัฒนากระบวนการผลิตและนำใช้อาหารจัดการโรค

1) อาหารจัดการโรคโดยโรงเรียนในพื้นที่ โรงเรียน 3 แห่ง ในพื้นที่ ได้แก่ โรงเรียนแหลมบัววิทยา โรงเรียนวัดโคกเขมา และโรงเรียนวัดทองไทร ได้จัดทำโครงการปลูกพืชผักปลอดภัย โดยมีการเพาะเห็ด และเลี้ยงปลาเพื่อใช้เป็นแหล่งอาหาร โภชนาการมื้อกลางวัน ซึ่งการสนับสนุนของกลุ่มเพาะเห็ด ทำให้โรงเรียนสามารถแก้ปัญหาภาวะการขาดแคลนอาหารโปรตีนได้ โดยใช้เห็ดเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของแหล่งอาหารโปรตีน นอกจากนี้ หากปริมาณวัตถุดิบไม่เพียงพอก็มีการจัดซื้อวัตถุดิบจากแหล่งผลิตในชุมชนมาประกอบอาหารในแต่ละมื้อด้วย ผลลัพธ์การดำเนินการดังกล่าว หากเปรียบเทียบกับอดีต พบว่าโรงเรียนมีการดำเนินการแต่ไม่มีความต่อเนื่อง และไม่มีการเชื่อมโยงการนำใช้วัตถุดิบจากชุมชน

2) อาหารจัดการโรคโดยอาสาสมัครสาธารณสุขชุมชนในชุมชน (กลุ่ม อสม.) และโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลแหลมบัว การสร้างความรู้ความเข้าใจทำให้กลุ่ม อสม. มีกระบวนการนำใช้ทุนและศักยภาพของทุนทางสังคมที่มีในพื้นที่ ในการจัดการกับระบบการดูแลสุขภาพคนชุมชนโดยสมาชิก อสม. ซึ่งได้รับการพัฒนาศักยภาพจากโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลแหลมบัว มีการให้แนะนำและถ่ายทอดความรู้เรื่องการดูแลสุขภาพคนในชุมชนเบื้องต้น ด้วยการใช้ความรู้เรื่องสรรพคุณของพืชสมุนไพรพื้นบ้าน พืชผักพื้นบ้าน เมนูการประกอบอาหารจากพืชผักพื้นบ้านเพื่อบำบัดรักษาโรค เป็นต้น ทำให้คนในชุมชนหันมาดูแลสุขภาพ มีกระบวนการนำใช้เมนูอาหารจัดการโรคเพื่อป้องกันภาวะเสี่ยงจากโรคเรื้อรัง เช่น เบาหวาน ไขมันในเลือดสูง ความดันโลหิต และโรคหัวใจ เป็นต้น ผลลัพธ์การดำเนินการดังกล่าว หากเปรียบเทียบกับอดีต พบว่า คนในชุมชนยังขาดความรู้เรื่องสรรพคุณของพืชสมุนไพรพื้นบ้าน พืชผักพื้นบ้าน เมนูการประกอบอาหารจากพืชผักพื้นบ้านเพื่อบำบัดรักษาโรค และการนำใช้วัตถุดิบจากในชุมชนเกิดขึ้นในวงแคบ การให้เกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมทดลองปฏิบัติการจริงในไร่นาของตนเอง และการขยายผลกับเกษตรกรรายอื่น ผลจากการปฏิบัติการของเกษตรกรในไร่นาของตนเอง ผู้วิจัยมีข้อค้นพบว่าการจุดประกายเพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมทำให้เกิดลักษณะ “ผู้นำทำให้อู” และก่อให้เกิด “เกษตรกรต้นแบบ” หรือ “ครัวเรือนต้นแบบ” ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมในขั้นตอน “การร่วมดำเนินงาน” หรือ “การร่วมทำ” อันเป็นผลให้เกิด “พลังการจัดการ” สอดคล้องกับแนวคิดของ ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์ (2542) และจากผลการศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของ อับดุลคอลีต เจะเต (2557) และ วรรณา คำปวนบุตร (2557) ที่เน้นให้ชุมชนทดลองฝึกปฏิบัติการด้วยตนเอง ซึ่งสามารถสรุปกระบวนการในการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาพะดับแผนภาพที่ 1

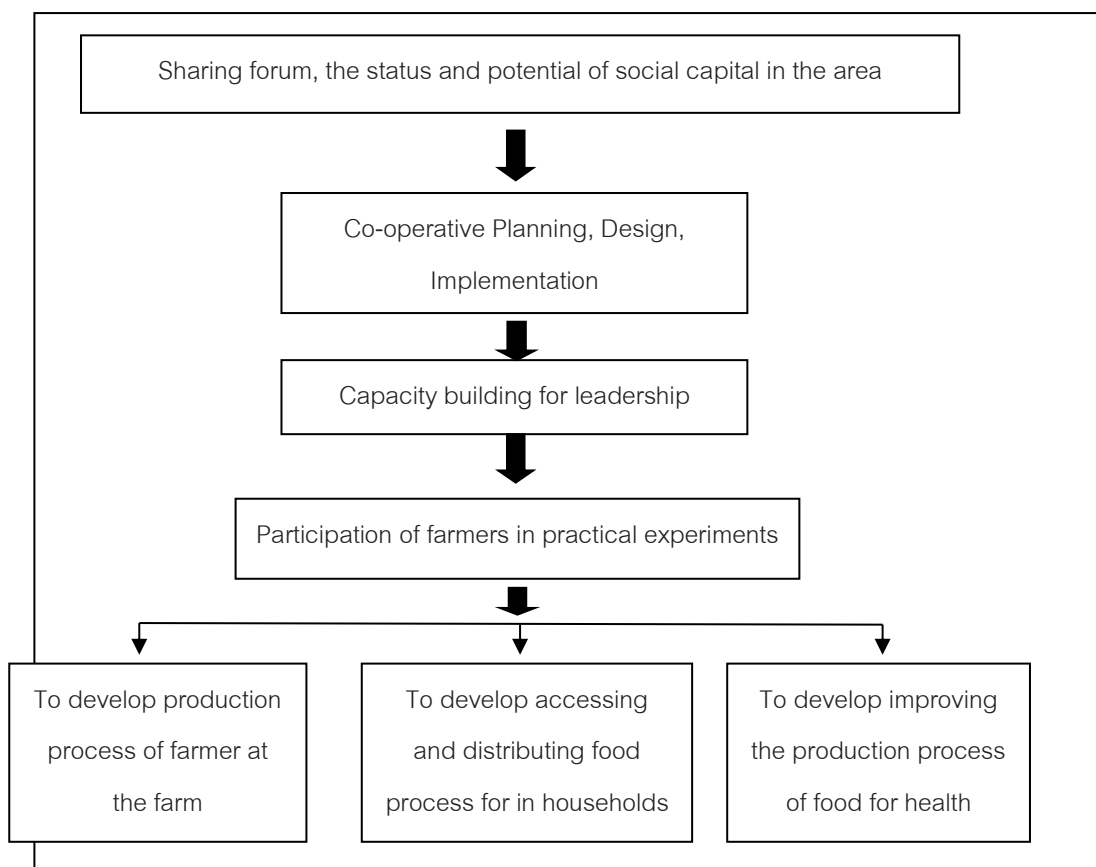

Figure 1 Participation process development on sustainable agriculture system driven to food for well-being of communities.

บทเรียนองค์ความรู้ของกระบวนการและวิธีการสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการเพื่อนำสู่การขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาพ

จากการสรุปบทเรียนกระบวนการดำเนินการสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการเพื่อนำสู่การขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาพ มีขั้นตอนที่สำคัญส่งผลกระทบต่อการมีส่วนร่วม 4 ขั้นตอน คือ

1) เวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในสถานะทุนทางสังคมในหมู่บ้าน มีเป้าหมายเพื่อให้คนในชุมชนได้เห็นสถานะและศักยภาพของทุนทางสังคมที่มีในหมู่บ้าน ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นก่อให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในการนำไปสู่ความคิดและวิธีทำงานใหม่ที่จะต่อยอดงานจากทุนเดิมที่มีในหมู่บ้าน เป็นการปรับกระบวนการทัศนวิสัยคิดและวิธีทำงาน

2) เวทีการร่วมคิดและจุดประกาย มีเป้าหมายเพื่อจุดประกายให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วม ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นพบว่าก่อให้เกิดการรวมคน รวมความคิดจากการได้พูดคุยแลกเปลี่ยนร่วมกัน สมาชิกมีความสนใจและมีเป้าหมายร่วมกัน เวทีดังกล่าวยังพบว่าการสะท้อนปัญหา สถานการณ์ ทำให้เกิดความตระหนักและแนวคิดร่วมกันในการขับเคลื่อนการดำเนินงานระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาพ

3) การทดลองปฏิบัติ มีเป้าหมายเพื่อนำผลจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทุนเดิมที่มีในพื้นที่ผนวกกับการเสริมหนุนข้อมูลทางวิชาการเกษตรจากนักวิจัยนำสู่การปฏิบัติการจริงในพื้นที่ไร่นาของตนเองโดยเริ่มต้นจากเกษตรกร แก่นนำ หรือเกษตรกรต้นแบบที่เป็นทุนเดิม ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นพบว่าเกษตรกรได้ลงมือปฏิบัติอย่างจริงจังจะเป็นกลไกหลักสำคัญในการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมในพื้นที่และเห็นรูปธรรมมากที่สุดซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ อัญรัตน์ วิเชียรและคณะ (2561) ที่พบว่าการลดต้นทุนการผลิตข้าวให้ประสบความสำเร็จ แนวทางที่สำคัญคือการมีส่วนร่วมในการลงมือปฏิบัติการของตัวเกษตรกร เช่น การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ที่ดี การลดการใช้ปุ๋ยเคมีลดต้นทุน การปลูกพืชบำรุงดินหลังการเก็บเกี่ยวข้าว การรวมกลุ่มผลิตปุ๋ยใช้เอง และการรวมกลุ่มจัดหาปัจจัยการผลิต เป็นต้น

4) การขยายผล มีเป้าหมายเพื่อนำรูปธรรมผลจากการทดลองปฏิบัติของเกษตรกรแกนนำ นำสู่การขยายผลไปยังเกษตรกรรายอื่น ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นของเกษตรกรกลายเป็นพื้นที่ต้นแบบ ครอบครัวดั้งเดิม หรือบุคคลต้นแบบ สร้างการเรียนรู้

และการทำตามแบบอย่างของคนในหมู่บ้านเพิ่มขึ้นตามลำดับ จาก 4 ราย สู่ 22 ราย ซึ่งข้อค้นพบของผู้วิจัยพบว่าหากมีการขยายผลมากนั้นคือผลสัมฤทธิ์ที่จะนำสู่การขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาพ

จากบทเรียนกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วม ซึ่งให้เห็นว่าการทำกิจกรรมร่วมกับชุมชนจำเป็นต้องมีรูปแบบการดำเนินงานอย่างเป็นขั้นตอนและเป็นระบบ มีความรู้ความเข้าใจและเป้าหมายร่วมกันที่ชัดเจน สอดคล้องกับข้อค้นพบของถาวร ตีรณ และสหทัย วิเศษ (มปป.) ที่พบว่า การเข้าถึงชุมชนจำเป็นต้องมีกระบวนการอย่างเป็นขั้นตอน ได้แก่ การเข้าพื้นที่อย่างมีทิศทาง ซึ่งแจ้งเป้าหมายจะทำอะไร เรียนรู้ชุมชนจากเวทีเปิดตัวแกนนำ เข้ามว้ยกับชาวบ้าน ลงพื้นที่เยี่ยมแกนนำ และร่วมกิจกรรมกับชุมชน เป็นต้น

จากรูปธรรมการปฏิบัติการที่พบในพื้นที่บ้านคอกช้างจะเห็นว่า ประชาชนเข้าไปเกี่ยวข้องเป็นผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้กระทำมิใช่ผู้ถูกกระทำ และมีการคำนึงถึงความรู้ ทักษะ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งในทรรณะของผู้วิจัยเห็นว่าในสังคมยุคปัจจุบันต้องเปลี่ยนแปลงประชาชนจากผู้ถูกพัฒนา (object) ให้มาเป็นผู้ทำการพัฒนา (subject) อันเป็นหลักการของการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน มีการนำหลักการที่สำคัญ 8 หลักการ ได้แก่ การสมทบ การพึ่งตนเองของชุมชน การทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มและองค์กร การประสานงาน การจัดการชุมชน การใช้วัฒนธรรมชุมชน การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน และการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งกระบวนการการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน ผู้วิจัยมีข้อค้นพบว่า จะก่อให้เกิดการต่อยอดขยายงานการนำใช้แหล่งอาหารในชุมชนสู่อาหารจัดการโรคในวงกว้างขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดชุมชนแห่งการเรียนรู้ของครรชิต พุทธิโกษา (2554) ที่ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมวางแผน ร่วมกันติดตามประเมินผล และร่วมรับผลประโยชน์ เป็นหลักของกระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

สรุปผลการศึกษา

การพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาพในบ้านคอกช้าง ตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม สรุปได้ว่า

หลักการสร้างการมีส่วนร่วม คือ ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินงาน ร่วมกันติดตามประเมินผล และร่วมรับผลประโยชน์

องค์ประกอบของผู้มีส่วนร่วม มี 2 กลุ่มหลัก คือ 1) กลุ่มทุนทางสังคมภายในหมู่บ้าน ได้แก่ ผู้นำ แกนนำ เกษตรกร และกลุ่มทางสังคม และ 2) กลุ่มทุนทางสังคมที่เป็นภาคีร่วมพัฒนา ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล และโรงเรียน เป็นต้น ซึ่งนำไปสู่การกำหนดบทบาทหน้าที่เป็นกลไกหลัก กลไกรอง กลไกสนับสนุน กลไกขยายผล และกลไกหนุนเสริมในการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในชุมชนบ้านคอกช้าง

กระบวนการในการสร้างการมีส่วนร่วม ได้แก่ 1) เวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในสถานะและศักยภาพของทุนทางสังคมในพื้นที่ 2) เวทีการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมออกแบบการดำเนินงาน 3) การให้เกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมทดลองปฏิบัติการจริงในไร่นาของตนเอง ใน 3 กระบวนการ คือ กระบวนการผลิตในระดับไร่นาของเกษตรกร กระบวนการเพื่อการเข้าถึงและการกระจายอาหารในครัวเรือน และกระบวนการพัฒนาการผลิตและนำใช้อาหารจัดการโรค และ 4) การขยายผลจากเกษตรกรแกนนำไปสู่เกษตรกรรายอื่น

บทเรียนองค์ความรู้ของกระบวนการและวิธีการสร้างการมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาพมีขั้นตอนสำคัญ 4 ขั้นตอน ได้แก่ เวทีจุดประกาย เวทีเรียนรู้ทุนทางสังคมในหมู่บ้าน การทดลองปฏิบัติ และการขยายผล

เอกสารอ้างอิง

- ชนิษฐา นันทบุตร. 2556. *คู่มือการพัฒนาทักษะการวิจัยชุมชน*. ศูนย์วิจัยและพัฒนากระบวนการสุขภาพชุมชน คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น และสำนักสนับสนุนสุขภาพชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.
- ครรชิต พุทธิโกษา. 2554. *คู่มือการพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ฉบับสมบูรณ์*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- ถาวร ดีรุณ และสหทัย วิเศษ. มปป. *บทเรียนจากการจัดการความรู้ท้องถิ่นที่ลานสัก*. กรุงเทพฯ: สถาบันเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.).
- ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์. 2542. *การจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพลังนิเวศและชุมชน.
- วรรณา คำปวนบุตร. 2557. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวบนฐานเชิงนิเวศวัฒนธรรมในเขตพื้นที่ตำบลพระธาตุ อำเภอนาตูม จังหวัดมหาสารคาม. ว. *วิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่* 6(3): 5-21.
- พนิดา จงสุขสมสกุล. 2562. การสื่อสาร ทูตทางสังคม ทูตทางวัฒนธรรมสู่ความสุขภาพพอเพียง กรณีศึกษาชุมชนเกาะคา จังหวัดลำปาง และชุมชนอินทรีบุรี จังหวัดสิงห์บุรี. ว. *การวิจัยเพื่อพัฒนาชุมชน* 12(2): 109-121.
- สำนักสนับสนุนสุขภาพชุมชน. 2557. *คู่มือการดำเนินงานขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาพ*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- อับดุลคอเล็ด เจ๊ะเต. 2557. กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนบ้านเกาะสวาด ตำบลไพรวัน อำเภอดงไทรงาม จังหวัดนราธิวาส. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการพัฒนาศาสตร์พยาบาลมนุษย คณะพัฒนาศาสตร์พยาบาลมนุษย มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- อัญรัตน์ วิเชียร, กรองทิพย์ ชัยชาญ และสุภาวดี มณีเนตร. 2561. กระบวนการมีส่วนร่วมของกลุ่มเกษตรกรในการลดต้นทุนการผลิตข้าว: กรณีศึกษาตำบลหินดาด อำเภอห้วยแถลง จังหวัดนครราชสีมา. ว. *การวิจัยเพื่อพัฒนาชุมชน* 11(2): 81-89.

วันรับบทความ (Received date) : 20 มิ.ย. 61

วันแก้ไขบทความ (Revised date) : 16 ต.ค. 61

วันตอบรับบทความ (Accepted date) : 12 ก.ย. 61